

Metalna oprema zagrebačke katedrale: kontekst, autori, dekorativna rješenja i uzori

Martina Wolff Zubović

Martina Wolff Zubović
Hrvatski restauratorski zavod
Odjel za konzervatorsku
dokumentaciju pokretne baštine
<https://orcid.org/0000-0001-9621-342X>
mwolf@hrz.hr

Izvorni znanstveni rad / Original
scientific paper
Primljen / Received: 5. 7. 2024.

UDK: 739:[27-526(497.5
Zagreb)"18/19"
739.4 Mesić, A.
739.4 Hammel, Gj.
DOI: <https://doi.org/10.17018/portal.2025.21>

SAŽETAK: Oblikovanje opreme od kovanog željeza zagrebačke katedrale sagledano je u kontekstu razvoja bravarstva prikazanog u tekstovima koji su izlazili u listu *Obrtnik* od 1884. do 1886. godine. Istaknuta je snažna isprepletenost obnove prvostolnice s osnivanjem i djelovanjem Obrtne škole te važna uloga koju u naglom razvoju zagrebačkih radionica umjetničkoga bravarstva imaju Herman Bollé i njegovi najbliži suradnici. Prikazana je pionirska uloga bravara Antuna Mesića i Gjuro (Đuro) Hammela (Hamel) te je preciziran njihov udio u izradi kovanih elemenata katedrale. Definiran je osnovni 'rječnik' korištenih ukrasnih motiva koji je olakšao uočavanje poveznica s drugim djelima umjetničkoga bravarstva nastalima u širem krugu Obrtne škole, kao i s istovremenim bečkim primjerima opreme od kovanog željeza.

KLJUČNE RIJEČI: katedrala, historicizam, umjetničko bravarstvo, kovano željezo, rječnik motiva, Obrtna škola, Herman Bollé, Antun Mesić, Gjuro (Đuro) Hammel (Hamel), Albert Milde

Pojačanu izgradnju Zagreba,¹ tijekom posljednje četvrtine 19. stoljeća, obilježio je historicistički *Gesamtkunstwerk* koji nalaže stilsko usklađivanje cijele građevine, uključujući i njezinu završnu opremu. Prema nacrtima arhitekata trebala je biti izvedena i metalna oprema, što je zahtijevalo visok stupanj umijeća koji su imali tek neki od zagrebačkih obrtnika. Uzavreloj građevinskoj djelatnosti pridružuju se i opsežni radovi na katedrali, započeti 1879. godine uređenjem klesarske radionice.² Ubrzo je uslijedio potres koji je prouzročio

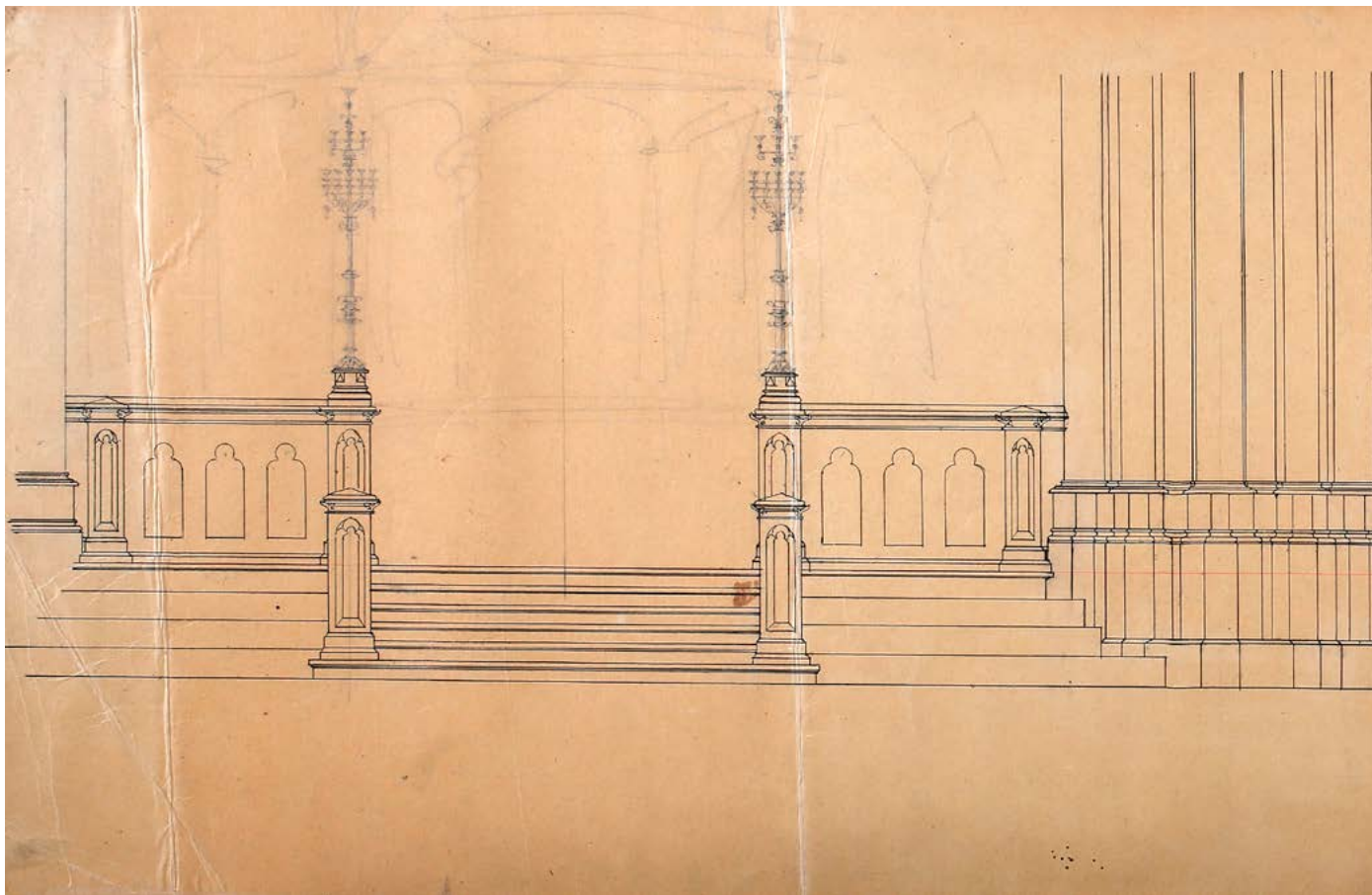
nesagledivu štetu i otkrio postojeće nedostatke u gradnji katedrale.³ Opseg planiranih radova stoga se znatno proširio; u kontinuitetu su trajali sve do 1902. godine, ali je već 1885. godine katedrala bila obnovljena u dovoljnoj mjeri da se može otvoriti za javnost. Prigodni tekst objavljen u listu *Obrtnik* donosi vijest o otvorenju, uz pohvalu napretku „umjetne industrije zagrebačkih majstora“: „Prekjučer je ova kuća božja svečanim načinom otvorena, kojem činu

1 ČORAK et al., 1980, 7. „Nikakvim ekonomskim analizama, nikakvim mjerljivim i opipljivim činionicima ne može se objasniti čudo koje je mali, intimni grad eksplozijom otvaranja cvijeta pretvorilo u evropsku prijestolnicu.“

2 BOLLÉ, 1884, 8: „Na 1. listopada 1879. počela se je graditi i

uređivati klesarska radionica i dovažati gradivo potrebno za prvi početak, te je već 1. prosinca iste godine počelo raditi 7 klesara pod nadzorom pokojnoga klesarskoga poslovođe Emanuela Zelinke.“

3 BOLLÉ, 1884, 9: „Užasnom katastrofom od 9. studenog 1880. budu baš svi oni djelovi ove liepe građevine, koji su bili krivo sagrađeni i u prijašnje doba obnovljeni, te oni koji su s vremenom postradali, strahovitim načinom razoreni.“



1. Balustrada sjeverne strane svetišta s kandelabrima. Tuš i olovka na skicenpapiju nalijepljen na papir za crtanje, 98 x 32 cm (RZK N 119)
Balustrade of the north side of the sanctuary with candelabra. Ink and pencil on sketch paper pasted on drawing paper, 98 x 32 cm (RZK N 119)

je prisustvovala nebrojena množina svijeta. Radnje koje ovdje probuđuju pozornost općinstva izvedene su sve od naših domaćih obrtnika i dokazuju, do kojeg stepena da je umjetna industrija zagrebačkih majstora doprla, osobito u zidarstvu, špoljarstvu, stolarstvu, klesarstvu, pozlatarstvu itd.⁴

Opremanje unutrašnjosti katedrale odvijalo se uglavnom tijekom 1885. godine, neposredno pred otvorenje, a izrada metalne opreme u *Izvjješću društva za dogradjenje prvostolne crkve u Zagrebu o radu do konca g. 1885.*⁵ spominje se kao jedna od stavki, u ukupnom iznosu od 30.893,84 forinte plaćene za „unutarnje uređenje, uključujući ovamo slikariju, pozlaćenje vrata, vjetrenike, popravak orgulja, popravak stolova žrtvenika, plin, ukupne okove, kovačke i bravarske radnje, škropione, sve klupe i ostala mobilija“.⁶ Razvoj obrtništva, potaknut između ostalog

i radovima na obnovi katedrale, zanimljivo je pratiti u tekstovima objavljivanim u strukovnom listu *Obrtnik*,⁷ koji je isprva prilično kritičan prema postojećem stanju, odnosno nedostatku vrsnih majstora. Već u prvom broju, u članku *Zašto nam propada mali obrt*,⁸ slaba strukovna naobrazba i pad kvalitete obrtničkih proizvoda pripisuju se dalekosežnim posljedicama Obrtnoga zakona iz 1872. godine, „koji je omogućio svakome bez razlike spola, da se zanima svakom granom obrta, razumjevajući i trgovinu, samo ako se javi oblasti i plati malu biljegovnu pristojbu“ te se ističe da je više nego jačanju kvalitete obrtničkih proizvoda taj zakon pogodovao poduzetničkim nastojanjima da se brzo, jeftino i u što većoj količini proizvede i proda roba. Istovremeno se isprva ne piše s previše entuzijazma o Obrtnoj školi⁹ koja je trebala biti „žarište za razvoj i uzdignuće obrta po cijeloj Hrvatskoj“,¹⁰ a osnovana je 1882. godine, zahvaljujući nepresušnom entuzijazmu Isidora

4 *Obrtnik*, 32, 1885, 255.

5 HR-NAZG, AEM, 1885–1888, fasc. V, *Izvjješće društva za dogradjenje prvostolne crkve u Zagrebu o radu do konca g. 1885.*, 10. Više o osnivanju i radu Društva vidjeti u: DAMJANOVIĆ, 2013, 152–153.

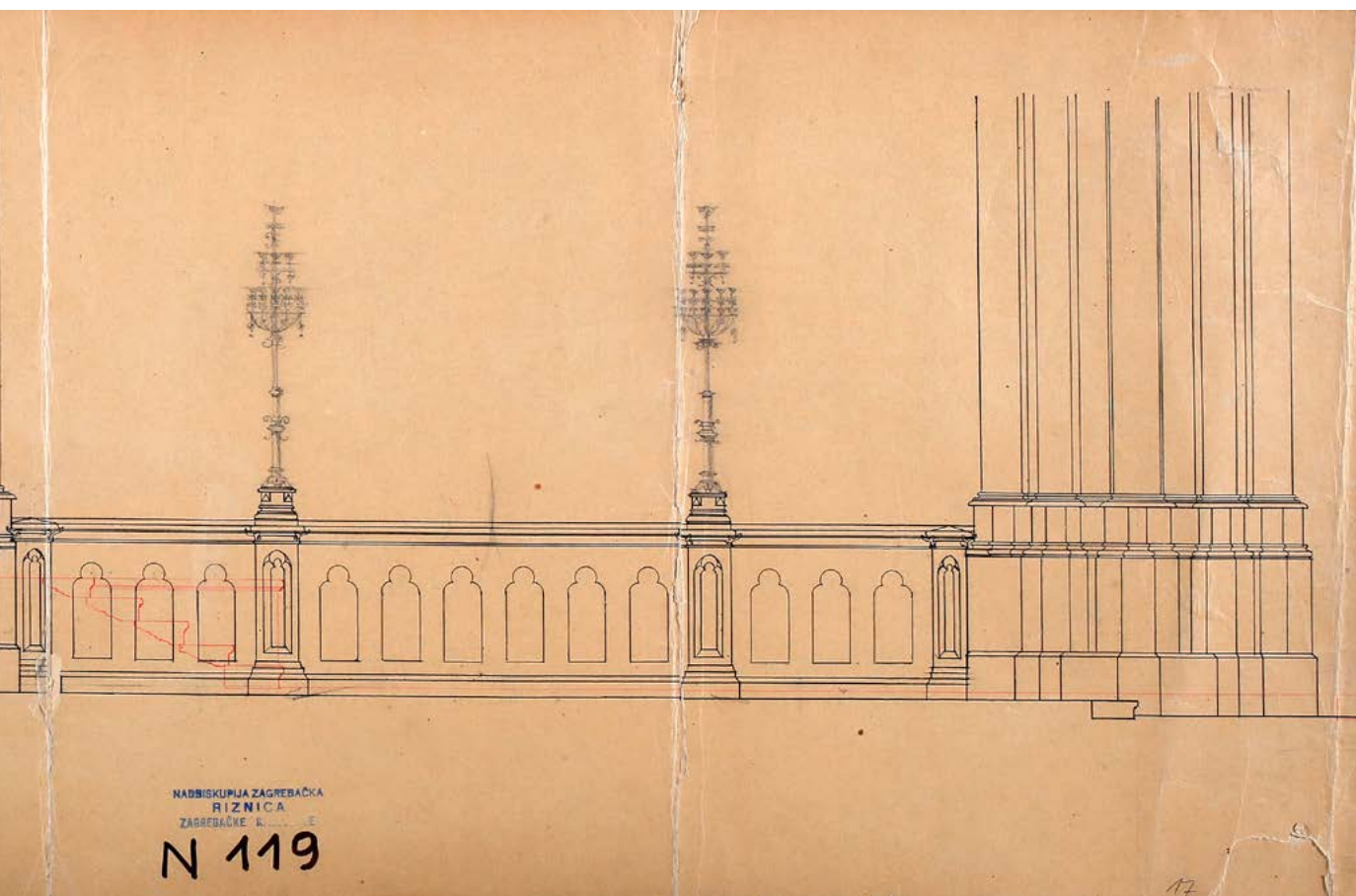
6 HR-NAZG, AEM, 1885–1888, fasc. V, *Izvjješće društva za dogradjenje prvostolne crkve u Zagrebu o radu do konca g. 1885.*, 10.

7 List je izlazio od 1884. do 1896. godine, tri puta mjesečno, u nakladništvu Trgovačko-obrtničke komore.

8 *Obrtnik*, 1, 1884, 3.

9 Više o Obrtnoj školi u: DAMJANOVIĆ, 2013, 97–103; ČORAK et al., 1980; TATOMIR, 1993.

10 ČORAK et al., 1980, 10–11.



(Ise) Kršnjavog (1845. – 1927.), Hermana Bolléa (1845. – 1926.) i Eduarda Suhina. Osnivanju škole prethodilo je osnivanje Muzeja za umjetnost i obrt, 1880. godine, te je ugledajući se na postavke pokreta *Arts & Crafts* u Engleskoj trebao pridonijeti očuvanju tradicionalnih vrijednosti narodnoga obrta. Obrtna škola bila je svojevrsni eksperiment koji je trebao uvelike unaprijediti postojeće stanje te iznjedrili tehnički potkovane obrtnike koji uz stručna znanja stječu i ona teorijska, s područja likovnih umjetnosti, materinskoga jezika i književnosti, njemačkoga jezika i književnosti, povijesti, zemljopisa, prirodopisa i niza drugih predmeta.¹¹ Vijest o osnivanju Obrtne škole, koja najprije djeluje u unajmljenom prostoru u kući Ivana Boričevića na Dolcu 2,¹² u *Obrtniku* se svodi tek na navođenje osnovnih činjenica: „Početkom listopada 1882. otvorena je nova Obrtna škola u Zagrebu, a istodobno prestade Obrtna risarska škola na Kaptolu te se ista cijelom svojom imovinom preseli u novi zavod. Ta nova Obrtna škola ustrojena je troškom zemlje po vladi, te je vlada

postavila za upravitelje (direktorij) članove upravljujućeg odbora umjetničkog društva gg.: graditelja H. Bolléa, dr. I. Kršnjavoga i prebendara, ujedno školskog nadzornika Sl. Suhina. U tu obrtnu školu pređe također s gradske obrtne škole profesor M. Rogulja za učitelja prostoručnog risanja.“¹³ Izložba učeničkih radova održana u četvrtak, 26. rujna 1884. godine, u školskim prostorijama na novoj adresi, u Ilici 45,¹⁴ popraćena je tekstom u kojem se prije svega ističe da je dužnost strukovnog lista da čitaocima donese objektivno izvješće „pošto bi se isti lako poveli za nekim novinama koje bez ikakve savjesti, bez strukovnog znanja, koješta načrčkaju, te svaku zgodu upotrijebe da samo stanovitim osobama tamjan kade“. Što se tiče izloženih bravarskih i kovačkih radova, doznajemo da je „u bravariji podučavao djetić Burić, te da su u tom odjelu izložene osim početnih vježba spona za spajanje zidova,

11 Usp. ČORAK et al., 1980, 10–11.

12 DAMJANOVIĆ, 2013, 102; ČORAK et al., 1980, 8; TATOMIR, 1993, 8.

13 *Obrtnik*, 6, 1884, 56.

14 S obzirom na to da se prostor nekadašnjega cistercitskog samostana pokazao neadekvatnim, 1883. je unajmljen novi prostor u Ilici 45, tzv. Mahneova kuća, koja je preuređena prema Bolléovim projektima. DAMJANOVIĆ, 2013, 102; ČORAK et al., 1980, 8; TATOMIR, 1993, 15.



2. Zagreb, katedrala, Antun Mesić i đaci Obrtne škole, kandelabar s kamene ograde svetišta, 1885., (arhiva HRZ-a, snimka: Lj. Gamulin, 2022.)
Zagreb, cathedral, Antun Mesić and students of the Craft School, candelabrum from the stone railing of the sanctuary, 1885 (HRZ Archive, Lj. Gamulin, 2022)

lanci, brave i svijećnjaci”.¹⁵ Samo nekoliko brojeva poslije, strukovni list objavljuje tekst u kojem se propituje odgovara li uopće ta Obrtna škola prevladavajućim potrebama i okolnostima te se smatra „da bi ju valjalo u svom početku preustrojiti, nu kako, o tom u buduće“. Pretpostavlja se da „svršeni pitomci obrtne škole neće moći biti s mogućim iznimkama umjetni obrtni majstori, jerbo im manjka u nas potrebnih uvjeta“. Istovremeno će biti prekvalificirani za početničke pomoćne poslove, odnosno „oni neće moći s mogućim iznimkama biti ni valjani obrtni radnici, jerbo

u nas ne bude zaslužbe, niti im budu prijale okolnosti, niti budu za običan rad imali potrebne vještine“. Zaključno neće moći biti ni „učitelji-majstori u novim obrtno školskim radionicama, jerbo za takove da se u nas općenito uvedu, nema još ni uvjeta, ni sredstava, a neće ni tako brzo biti”.¹⁶ Percepcija se ubrzo mijenja, pa je već sljedeće godine, 1885., objavljen opsežan tekst koji ističe znatan napredak u stupnju bravarske vještine koji je postignut u „najnovije doba“ i u kojem važnu ulogu imaju „tehnički obrazovani arhitekti i inženjeri koji su kod znamenitijih gradnja osobitu pažnju posvetili bravarskom, odnosno špoljarskom i limarskom djelu”.¹⁷ Tekst hvali iznimno vješto iskovane kovačke i bravarske radnje: „Divit se mora čovjek onim točno u jednom te istom slogu izvedenim predmetima, kojim je dašto strojarski inženjer udahnuo klasični oblik, a vješta zanatlijska ruka skovala, pomoću novih alata.“ Napredak je olakšala i priprema željeza u tvornicama koja je mnogo kvalitetnija nego prije pedeset ili šezdeset godina te tvornice danas „idu obrtniku na ruku gotovim gvožđem potpuno okruglim, četverouglastim i plosnatim kao da je s piljakom izrađeno“. Kao potencijalni problem navodi se mali broj imućnih građana, tzv. mecena, koji bi „imali volje i sredstava da s takvim nalogom stupe u radionicu špoljarskog umjetnika“, odnosno koji bi mogli platiti vrhunski izvedeno djelo umjetničke bravarije te tako potaknuti i proizvodnju.¹⁸

I u kasnijim brojevima *Obrtnika* isticala se važnost bliske suradnje graditelja i obrtnika u kojoj „graditelj treba da bude našim obrtnikom učitelj, on treba da ih u njihovom obrtu savjetom i podukom usavršava. Nacrt, koji su načinili valja da obrtniku točno protumače i upute ga u način izradbe, a sam rad marljivo nadgledaju.“ Iako se u tekstu ne imenuje, nego ga prepoznajemo kao „jednog tuđinca“, Bolléov neumorni rad na podizanju kvalitete domaćega obrta i njegovu međunarodnom pozicioniranju, visoko se vrednuje: „U tom može služiti našim graditeljem kraj drugih primjer jednog tuđinca, koji je nastojao i postigao uputom, podukom i nadzorom, da je u našem gradu od nekoliko običnih ali marljivih obrtnika načinio umjetnike u obrtu, čijim se rukotvorinama i strani svijet divi. Od običnih obrtnika njegovim nastojanjem i poticajem usavršili su se i uredili tako da su i dan danas kadri svaki i najteži nacrt točno izvesti.“¹⁹ Mjesto nekadašnjeg kovača zauzeo je „umjetni bravar“, dovoljno vješt da, najčešće u kovanom željezu i željeznom limu, izvede metalnu opremu zgrade koju je u nacrtima arhitekt oblikovao prema zahtjevima pojedinog stila.²⁰

16 *Obrtnik*, 24, 1884, 215.

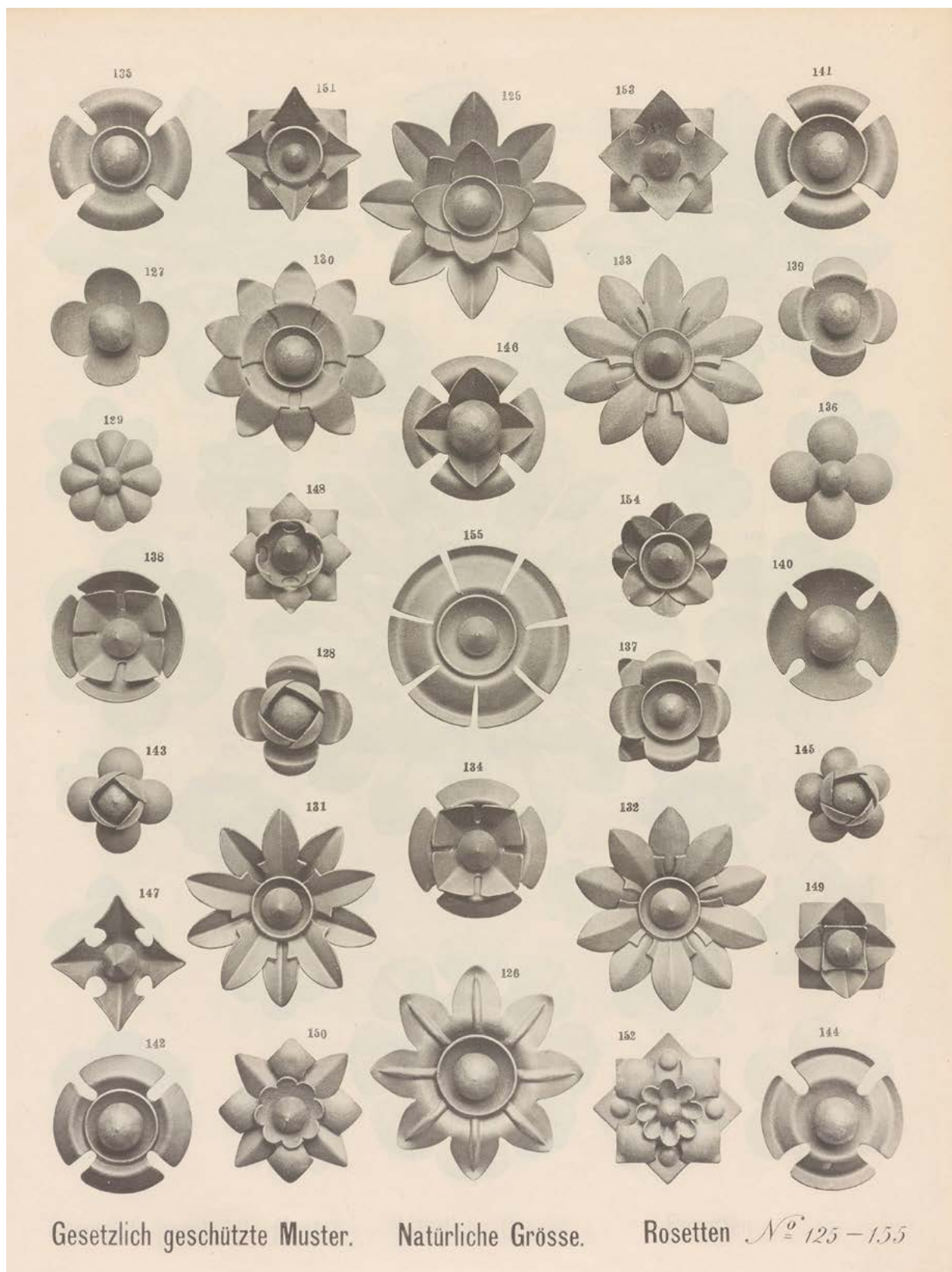
17 *Obrtnik*, 12, 1885, 91–92.

18 *Obrtnik*, 12, 1885, 91–92. Usp. DOBRONIĆ, 1983, 149.

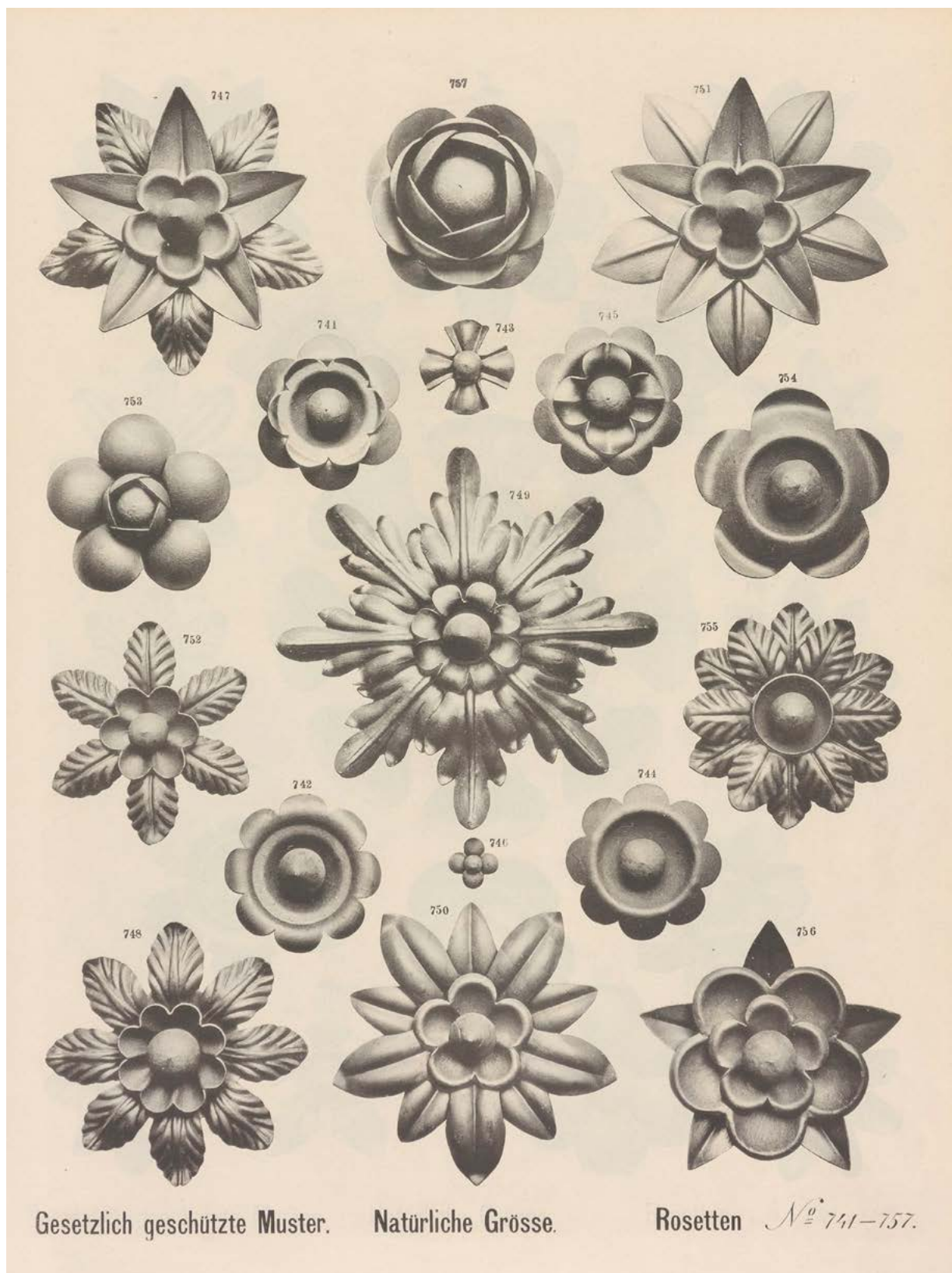
19 *Obrtnik*, 22, 1886, 171–172.

20 Usp. DOBRONIĆ, 1983, 149.

15 *Obrtnik*, 19, 1884, 175.



3. Predlošci rozeta (izvor: HAMMERAN, 1892, MUO-LIB-001668-08)
Rosette templates (from: HAMMERAN, 1892, MUO-LIB-001668-08)



4. Predlošci rozeta (izvor: HAMMERAN, 1892, MUO-LIB-001668-16)
Rosette templates (from: HAMMERAN, 1892, MUO-LIB-001668-16)

Prva generacija pitomaca napustila je Obrtnu školu 1886. godine, predstavivši se svojim radovima na izložbi Kraljevske zemaljske obrtne škole u Zagrebu, koja je održana u nedjelju, 12. rujna, izazvavši veliko zanimanje javnosti. U listu *Obrtnik* se ističe da su pitomci dobili čvrst temelj, ali da će potpunu vještinu steći tek odlaskom u svijet, u praktični život.²¹ Posebno se autori tekstova osvrću na bravarske i kovačke radnje koje se odlikuju „vanrednom solidnošću, naročito su okovi i ključanice prava remek-djela po sustavu Wertheimovu,²² naukom špoljarskih majstora g. Burića i Pintarića. Osobito udaraju u oči prekrasne stvari od kovanog željeza, mnogobrojni ukusni svijećnjaci za jednu i mnoge svijeće, kandelabri, podnožje za jednu gorostasnu vazu, stolovi za umivanje i za cvijeće, a poglavito jedan stolak sa emajliranom pločom, koji je izrađen od učenika IV razreda Modeca, te bi mogao stati kao neobični ures u najgizdavijem budoaru. Nadalje, spomena je vrijedan željezni namještaj za zvono koji će doći u sakristiju stolne crkve. Prvi i drugi tečaj pokazuje nam cijeli tok kod obuke. Željezne kocke, prizme, uglate i zavojite oblike sve do vješto izrađenih bravarskih predmeta. (...)”²³ Izložba je trajala 4 dana te je 15. na večer zaključena. Istog dana je otpušteno 20 prvih pitomaca, koji dijelom polaze u svijet u veće gradove, a nekoji dobiše mjesta ovdje u Zagrebu u radionicama gg. Mesića, Hackera, Budickog te kod gradnje stolne crkve. Zavod ostavlja 7 bravara, 7 stolara, 5 klesara i dva kipara.²⁴

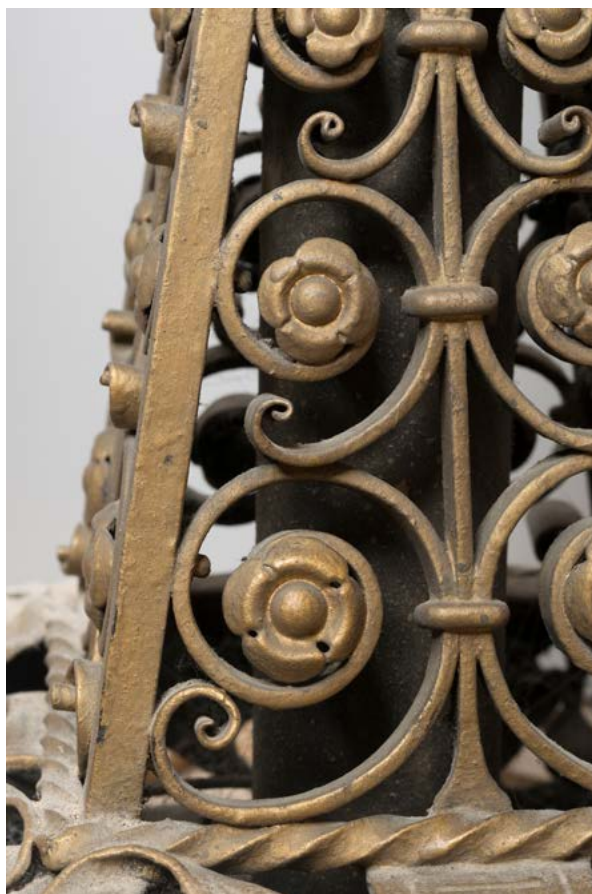
Možemo zaključiti da se nastavak profesionalnoga života prve generacije mladih bravara koji su željeli ostati u Zagrebu, usmjeravao prema radionici Bolléova bliskog suradnika, cijenjenoga bravarskog majstora Antuna Mesića (1829. – 1889.) te prema angažmanu na obnovi katedrale. Obrtna škola obilježila je gotovo sve važnije zagrebačke bravarske radionice na svršetku 19. i početku 20. stoljeća, neki od majstora i vlasnika radionica bili su i sami đaci bravarskoga odjela te škole, a svi zagrebački

21 *Obrtnik*, 27, 1886, 213–215. „Naravno da je ova izložba najsavršenija od prijašnjih, budući da su to djela onih mladića koji su sada svršili četvrti razred i istupaju iz zavoda kao izučeni djetići u svom zanatu. Premda nekoje radnje dokazuju osobitu vještinu, ipak se ne može reći niti to itko može zahtijevati, da su već svršeni majstori što niti ne može da bude, te da će tek sada stupivši u velike radionice svjetske industrije moći prisvojiti si potpunu naobrazbu u svojoj struci, što će im mnogo lakše za rukom poći kad su već ovdje u zavodu dobili tako čvrst temelj. Stoga valja da ovi mladići svakako pođu u svijet u praktičan život, gdje nema takvog školskog zaptka kao u zavodu niti onake opskrbe već gdje će se svaki morati sam sebe ravnati i živo brinuti se da uspije čestitim načinom u borbi za svakdašnji kruh, te da se onda vrati kući kao savršeni obrtnik na korist sebi i domovini svojoj.“

22 Tvrtku Wertheim osnovao je 1852. godine Franz Wertheim, a proizvodila je moderne sefove koji su se reklamirali kao otporni na vatru i provalu. Tvrtka i danas uspješno posluje. <https://wertheim.at/unternehmen/> (pristupljeno 20. 3. 2025.).

23 *Obrtnik*, 27, 1886, 213–215; DOBRONIĆ, 1983, 158.

24 *Obrtnik*, 27, 1886, 213–215.



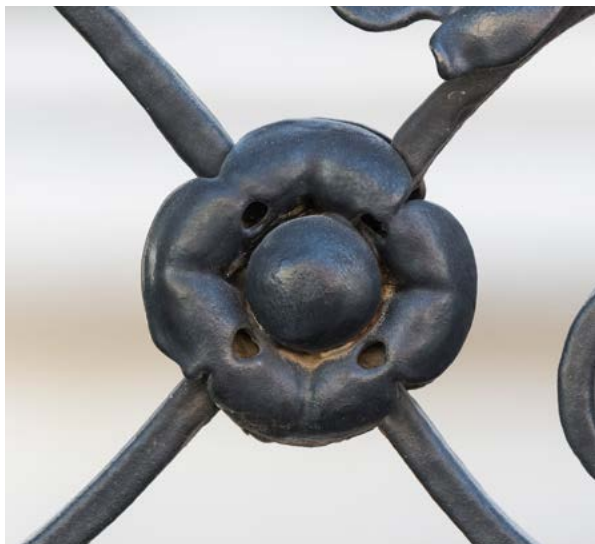
5. Zagreb, katedrala, Antun Mesić i đaci Obrtne škole, kandelabar s kamene ograde svetišta, 1885., motiv jednoslojne rozete (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2025.)

Zagreb, cathedral, Antun Mesić and students of the Craft School, candelabrum from the stone railing of the sanctuary, 1885, motif of a single-layered rosette (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)



6. Zagreb, katedrala, Antun Mesić i đaci Obrtne škole, svjetiljka sa stupova središnjega broda, 1885., motiv jednoslojne rozete (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2025.)

Zagreb, cathedral, Antun Mesić and students of the Craft School, lamp from the pillars of the central nave, 1885, motif of a single-layered rosette (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)



7. Zagreb, Opatička 10, Gjuro Burić i đaci Obrtne škole, ograda Hrvatskoga instituta za povijest, 1892. (?), motiv jednoslojne rozete (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2025.)
Zagreb, Opatička 10, Gjuro Burić and students of the Craft School, railing of the Croatian Institute of History, 1892 (?), motif of a single-layered rosette (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)



8. Zagreb, Ilirski trg, ograda kapele Svetog Križa, 1893., motiv jednoslojne rozete (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2025.)
Zagreb, Ilirski trg, railing of the chapel of the Holy Cross, 1893, motif of a single-layered rosette (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)

obrtnici koji su imali veće radionice obvezali su se oko 1890. godine da će primiti po tri svršena „obrtnoškolca“.²⁵

Očito su obnova stolne crkve, osnivanje i djelovanje Obrtne škole te nagli razvoj zagrebačkih radionica umjetničkoga bravarstva pod nadzorom H. Bolléa i njegovih najbližih suradnika neraskidivo isprepleteni te su snažno obilježili posljednjih dvadeset godina 19. stoljeća.

Analiza metalne opreme katedrale

Analiza metalne opreme katedrale obuhvatila je više tipova dekorativnih plinskih svjetiljki te kovane dijelove oltarnih ograda koji su izrađeni u sklopu obnove katedrale nakon potresa 1880. godine.²⁶ U skladu s aktualnim pristupom *totalnog dizajna*, nacrt je izradio Herman Bollé,²⁷ a izradu, koja je zahtijevala iznimno vještu ruku, povjerio je svojim bliskim suradnicima: Antunu Mesiću, Gjuri Hamelu (1841. – 1906.) i Gjuri Buriću (1858. – 1942.). Prema arhivskoj građi i tekstovima iz lista *Obrtnik* preciziran je velik

udio koji je u oblikovanju opreme imao upravo najstariji među njima, Antun Mesić. Prema *Izvjescu društva za dograđenje prvostolne crkve u Zagrebu o radu do konca g. 1885.*, Antun Mesić, bravar u Zagrebu, „priredio je sva potrebna željeza za konstrukciju krovista, sve okove na vratima, deset komada svjetionika od kovana željeza za plin, rešetke na stubama od propovjedaonice i ostale umjetno bravarske radnje“.²⁸ Godinu poslije, u listu *Obrtnik* navodi se da su u Mesićevoj radionici, prema Bolléovim nacrtima, izvedeni svijećnjaci, kandelabri i lusteri za stolnu crkvu,²⁹ međutim oni se detaljnije ne preciziraju. Ako usporedimo sačuvani nacrt za balustradu sjeverne strane svetišta s kandelabrima (sl. 1) s izvedenim kandelabrom (sl. 2), prepoznamo, uz praćenje osnovne ideje, i manje razlike u izvedbi. U *Inventaru katedrale* Ljudevita Ivančana iz 1915. godine,³⁰ u poglavlju „plinske svjetiljke po crkvi“³¹ pobrojane su gotovo sve svjetiljke te je navedeno deset kandelabara s

25 DOBRONIĆ, 1983, 153.

26 U katedrali su nakon potresa 2020. godine, u organizaciji Hrvatskog restauratorskog zavoda provedena sveobuhvatna konzervatorsko-restauratorska istraživanja, a rezultati su izneseni u opsežnom elaboratu dovršenom 2023. godine. Predmeti umjetničkog obrta izrađeni od metala (većinom od kovanog željeza), koji su tema ovoga članka, u potresu uglavnom nisu oštećeni. U elaboratu su kataloški obrađeni te je uz dokumentiranje zatečenog stanja u prijedlogu radova opisan i način njihove zaštite od oštećenja koja bi mogla nastati tijekom građevinskih radova u katedrali. Dio predmeta zaštićen je *in situ* oblogama od OSB ploča, a dio (uglavnom svjetiljke sa stupova središnjega broda) trebalo je demontirati i montirati na zidove zaštitne kućice od OSB ploča, podignute unutar katedrale.

27 DAMJANOVIĆ, 2013, 116.

28 HR-NAZG, AEM, 1885–1888., Izvješće društva za dograđenje prvostolne crkve u Zagrebu o radu do konca g. 1885, 12–13.

29 *Obrtnik*, 1, 1886, 7. „U Mesićevoj radionici bjehu izvedene i mnoge druge uzorne radnje svijećnjaci, kandelabri, lustri, perde itd. za stolnu crkvu i za pravoslavnu crkvu u Zagrebu, ikonostas u potonjoj, također djelo Mesićevo zauzima odlično mjesto među njegovim radnjama. Crkvene predmete izveo je po nacrtima arhitekta H. Bolléa.“

30 Inventar Metropolitanske Crkve Zagrebačke sastavio je 1915. godine kao kustos prvostolnice povjesničar Ljudevit Ivančan (1853. – 1935.) temeljem inventara koji je pripremio kustos Franjo Budicki. Osamdesetih godina prošloga stoljeća *Inventar* je pretpikao i komentarima dopunio povjesničar Antun Ivandija (1917. – 1997.) pa možemo pratiti i daljnju sudbinu navedenih predmeta, odnosno promjene do kojih je došlo tijekom prve elektrifikacije katedrale 1924. godine.

31 HR-NAZG, IVANČAN, 1915, 86.

kamene ograde svetišta,³² osam lustera sa stupova svetišta³³ i zidne svjetiljke sa stupova središnjega broda.³⁴ Za nabrojene svjetiljke navodi se da su izvedene u „Obrtnoj školi zagrebačkoj“, što se najvjerojatnije odnosi na rad pitomaca škole u radionici Antuna Mesića³⁵ pod njegovim nadzorom. Dvije svjetiljke iznad bočnih vrata sjevernog i južnog broda ne spominju se u izvorima, a moguće je da su nastale nešto kasnije.³⁶ U *Inventaru Ljudevita Ivančana* navedeno je i da je Antun Mesić izradio oltarne ograde od kovanog željeza za oltare sv. Luke,³⁷ Posljednje večere,³⁸ sv. Petra i Pavla,³⁹ sv. Josipa⁴⁰ i sv. Jeronima.⁴¹

U *Izvešću društva za dograđivanje prvostolne crkve u Zagrebu o radu do konca g. 1885.* navodi se da je „Gjuro Hammel, bravar u Zagrebu, izradio rešetke oko svetišta i vrata za bočne ulaze u svetište“.⁴² Nekoliko godina poslije, Hamel je za oltar Svetog Križa u desnoj lađi, koji je dovršen

1889. godine, izveo ogradu, dok je vrata tabernakula napravio Gjuro Burić, poslovođa Obrtne škole, a svijećnjaci i okviri kanonskih ploča naručeni su u tvornici obitelji Samassa u Ljubljani.⁴³ Moguće je da je Gj. Hamel izradio i dvije zidne svjetiljke na stupovima uz oltar Svetog Križa,⁴⁴ s obzirom na to da je ograda oltara njegovo djelo. Burić i Hamel oblikovali su i kovane elemente ograde oltara sv. Ćirila i Metoda te pripadajuće kandelabre (1892. – 1903.).⁴⁵

Bravari Mesić i Hamel su u katedrali na donjem dijelu prozora iznad oltara sv. Petra i Pavla trajno zabilježeni kao Bolléovi suradnici,⁴⁶ a s njim su surađivali i na brojnim drugim projektima,⁴⁷ kao i pri osnivanju Obrtne škole. Bliskoj suradnji sigurno je pridonijela činjenica da su u vrijeme Bolléova dolaska već imali svoje radionice i potrebno umijeće⁴⁸ koje su bili spremni unaprjeđivati, ali i prenositi mlađim generacijama bravara. Hamel je pripadao nizu uglednih zagrebačkih bravara iz obitelji Hamel čija je radionica bila aktivna sve do 1975. godine.⁴⁹ Mesić je odmah nakon osnutka Obrtne škole 1882.

32 Kandelabre koji su učvršćeni u kamenu ogradu svetišta Ivančan opisuje kao „željezne, crno oličene, mjestimice pozlaćene, svaki sa trinaest plamenova, neki sa cilindrima i kruglama, a drugi gore bez cilindra u otvorenom plamenu“. HR-NAZG, IVANČAN, 1915, 86. Antun Ivandija je pretipkanom tekstu dodao sljedeću napomenu: „Svi ovi kandelabri i 'svjetiljke' bile su elektrificirane u vrijeme prve elektrifikacije katedrale oko g. 1924. S vremenom se krpalo kako se pokvarila rasvjeta. Svi novi vodovi u podu i po tavanu u zaštitnim kablama s jakim profilom električnih vodova provedeni su g. 1981/2. Tada su ponovo provedena sva rasvjetna tijela s pojačanim žaruljama.“ Osm kandelabara zatečeno je na kamenoj ogradbi središnjega broda, a dva uz oltar Svetog Križa, HR-NAZG, IVANDIJA, Vidjeti kat. jed. 50, u: HRZ, FERİĆ BALENOVIĆ (ur.), 2023, 937.

33 HR-NAZG, IVANČAN, 1915, 86. „U prezbitariju ima osam svjetiljaka svaka po tri plamena sa cilindrima i mliječnim grugljama.“ Isti opis prenosi i Ivandija, međutim viseći lusteri imaju šest krakova sa svijećama koji su raspoređeni u dvije razine. Vidjeti kat. jed. 13, u: HRZ, FERİĆ BALENOVIĆ (ur.), 2023, 868.

34 HR-NAZG, IVANČAN, 1915, 86. „Na pet crkvenih stupova u sredini crkve su željezni pozlaćeni lustri, i to na svakom po četiri komada sa tri plamena. Isto takove su svjetiljke na prva dva stupa kod ulaza crkve.“ Iz napomene Antuna Ivandije doznajemo da su „već kod prve elektrifikacije katedrale oko 1924. godine sa stupova uklonjena po tri 'arma' (lusteri), a ostavljen je samo onaj luster koji je osvjetljavao glavnu lađu, zbog čega su pokrajnje lađe ostajale u mraku. Stoga su 1981. godine, kako bi se pojačalo osvjetljenje bočnih lađa, izvedene određene promjene: osim jake stropne rasvjete, lusteri sa stupova iz srednje lađe premješteni su na 'zapadne' strane stupova, osim toga povećani su još za tri rasvjetna tijela okrenuta prema dolje, tako da sada svaki luster ima šest žarulja: tri prema gore (stari plinski položaj) i tri nova prema dolje. Kada su točno skinuta po tri lustera sa stupova, o kojima govori Ivančan, i gdje su, to ne mogu sada točno znati, jer nema nikakve pismene bilješke o tome.“ Vidjeti kat. jed. 51 a i 51b, u: HRZ, FERİĆ BALENOVIĆ (ur.), 2023, 938, 939.

35 Usp. *Obrtnik*, 1886, br. 1, 7.

36 Vidjeti kat. jed. 51, u: HRZ, FERİĆ BALENOVIĆ (ur.), 2023, 941.

37 HR-NAZG, IVANČAN, 1915, 79. Vidjeti kat. jed. 20, u: HRZ, FERİĆ BALENOVIĆ (ur.), 2023, 882.

38 HR-NAZG, IVANČAN, 1915, 80. Vidjeti kat. jed. 38, u: HRZ, FERİĆ BALENOVIĆ (ur.), 2023, 918.

39 HR-NAZG, IVANČAN, 1915, 81. Vidjeti kat. jed. 31, u: HRZ, FERİĆ BALENOVIĆ (ur.), 2023, 905.

40 HR-NAZG, IVANČAN, 1915, 81–82. Vidjeti kat. jed. 34, u: HRZ, FERİĆ BALENOVIĆ (ur.), 2023, 911.

41 HR-NAZG, IVANČAN, 1915, 82. Vidjeti kat. jed. 24, u: HRZ, FERİĆ BALENOVIĆ (ur.), 2023, 892.

42 HR-NAZG, AEM, 1885–1888, fasc. V, *Izvešće društva za dograđivanje prvostolne crkve u Zagrebu o radu do konca g. 1885*, 12.

43 HR-NAZG, IVANČAN, 1915, 83.

44 Vidjeti kat. jed. 51c, u: HRZ, FERİĆ BALENOVIĆ (ur.), 2023, 940.

45 HR-NAZG, IVANČAN, 1915, 81. „Željeznih deset kandelabara na ogradbi i ograda izvedena je po pitomcima obrtne škole Đ. Buriću i Đ. Hamelu.“ Vidjeti kat. jed. 56, u: HRZ, FERİĆ BALENOVIĆ (ur.), 2023, 946.

Zatečena su dva kandelabra koja su bila postavljena na kamene postamente.

46 Bolléov tim činili su arhitekti, kipari, klesari, slikari, stolari, pojasari, kotlari i staklari.

47 Antun Mesić je prema Bolléovim projektima za đakovačku katedralu izveo ogradu između stupova na vrhu stubišta ispred i s bočne strane katedrale te velika vanjska vrata, koja stoje između biskupskog dvora i crkve. O ranom Bolléovu zanimanju za opremu od kovanog željeza svjedoči i projekt za ogradu stubišta koje vodi od transepta i sakristije prema oratoriju na katu, datiran 24. siječnja 1878. i prvi je sačuvani projekt za đakovačku katedralu koji je Bollé samostalno potpisao. Vidjeti: DAMJANOVIĆ, 2009, 121–122, 125; DAMJANOVIĆ, 2013, 61–62. Mesić je izradio i metalne dijelove opreme crkve sv. Marka koja je također restaurirana nakon potresa, metalne dijelove opreme zagrebačke pravoslavne crkve Preobraženja Gospodnjega koja je također obnovljena 1883./1884., luster u zagrebačkoj grkokatoličkoj crkvi, željezne dijelove metereološkog stupa na Zrinjcu (1884.) i drugo. Vidjeti: DAMJANOVIĆ, 2013, 130, 233–234, 239, 586.

48 DAMJANOVIĆ, 2013, 96. „Za razliku od klesara, kipara i slikara, najveći dio stolara te bravara angažiranih unutar Zagrebačke katedralne radionice regrutiran je iz postojećih zagrebačkih radionica ili iz drugih hrvatskih gradova.“

49 DOBRONIĆ, 1983, 153–154. „Obrt je izučio u Leopolda Gremera u Zagrebu te stekao obrtnicu 1869. godine. Nakon 'vandovanja' po Njemačkoj i boravka u Osijeku, 1874. godine je preuzeo radionicu koju je oko 1820. godine osnovao njegov otac Andrija. Juraj je radionicu s Gornjeg grada preselio u svoju kuću u Medulićevoj 25, izgrađenoj 1876. godine prema projektu arhitektonskog biroa Grahor & Klein. Za kuću je izradio kovano željezo na ulaznim vratima i bravarski cimer u obliku velikog ključa. Predmete je uglavnom izrađivao prema nacrtima arhitekata, ali kako je poznato i da je predložke za radove nabavljao u Austriji (najviše u Grazu) te ih prema potrebi prilagođavao, vjerojatno su neki predmeti izrađeni i prema njegovim nacrtima. Od osnutka zagrebačke Obrtne škole 1882. godine bio je povezan s nastavom, pa je i sam više godina podučavao u školi, a u njegovoj radionici su prve poslove našli mnogi završeni đaci. Oko 1890. primio je u svoju radionicu tri svršena đaka Obrtne škole: Rimaya, Modeca i Kaisera. Kod Hamela je učio i Mesić, koji je kao i Modec kasnije



9. Zagreb, katedrala, Gjuro Burić i Gjuro Hamel, ograda oltara sv. Ćirila i Metoda, 1903., motiv jednoslojne rozete (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2025.)
Zagreb, cathedral, Gjuro Burić and Gjuro Hamel, railing of the altar of Sts Cyril and Methodius, 1903, motif of a single-layered rosette (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)

godine, imenovan nastavnikom za „nauk u bravarstvu“. ⁵⁰ Zbog preopterećenosti se 1883. godine zahvalio na tom mjestu pa ga zamjenjuje Gjuro Burić. ⁵¹ Sudjelovao je na tršćanskoj izložbi 1882. i na Općoj zemaljskoj izložbi u Budimpešti 1885. godine. Među njegove najuspješnije radove ubrajaju se vrata stubišta u palači baruna Ljudevita Vranyczánya (danas zgrada Nacionalnog muzeja moderne umjetnosti) koja su u listu *Obrtnik* hvaljena u više navrata, ⁵² a objavljen je i njihov crtež kao primjer uzornoga rada. ⁵³ U listu *Obrtnik* istaknuta je i njegova uzorna izvedba metalne opreme zagrebačke prvostolnice te važna uloga u pedagoškom radu, kao i međunarodnom pozicioniranju domaćega obrta. ⁵⁴ Mesić se uz Hamela, osim na

otvorio samostalnu radionicu. Sudjelovao na velikim izložbama u Budimpešti 1885. i 1896. te u Parizu 1900. godine. Među njegovim prvim radovima su željezna oprema palače Siebenschein na Trgu Petra Preradovića i palače Buratti (danas zgrada Vrhovnog suda RH, Zrinjevac 3). U njegovoj radionici je kovano željezo za palaču u Ilici 5 (Prva hrvatska štedionica) po nacrtima Josipa Vancaša. Izveo je i željeznu ogradu, središnji luster, kandelabre i okov na prozorima u grkokatoličkoj katedrali u Križevcima.“

50 DOBRONIĆ, 1983, 154–156; ČORAK et al., 1980, 20; DAMJANOVIĆ, 2013, 100–101.

51 DAMJANOVIĆ, 2013, 100.

52 *Obrtnik*, 12, 1885, 91–92; 25, 1885, 195; 1, 1886, 7.

53 *Obrtnik*, 1, 1886, 7. Usp. DOBRONIĆ, 1983, 155; ČORAK et al., 1980, 57.

54 *Obrtnik*, 1886, br. 1, 7. „Započinjemo slikom gvozdениh vrata što ih je po nacrtu arhitekta zagrebačkoga gospodina Kuna Waidmanna u svojoj radionici izradio iz kovanog željeza bravar hrvatski, gosp. Antun Mesić. Vrata dovršena su u svim svojim detaljima upravo uzorno u renesansnom slogu za četiri mjeseca rada hrvatskih radnika. Bečki vještaci, koji su imali zgodu vidjeti vrata pohvališe veoma hrvatskog obrtnika, te procijeniše vrata na 2000 forinti, premda ih je Mesić izveo

izložbi u Budimpešti 1885. godine, istaknuo i na zagrebačkom kraljevskom sajmu koji se održavao u Zagrebu od 19. do 22. kolovoza. ⁵⁵ Iz osmrtnice doznajemo da je umro 10. lipnja 1889. godine, u dobi od 60 godina te da je pokopan na glavnom groblju. ⁵⁶ Napominje se da je kao „vještak u svojoj struci po mnogih radnjah poznat u cijeloj domovini“ te da je bio brat pokojnoga hrvatskog historičara i sveučilišnog profesora Matije Mesića.

Dekorativna rješenja i rječnik motiva koje u oblikovanju metalne opreme katedrale koriste ti vješti bravari i njihovi pomoćnici, učenici Obrtne škole, zadani su nacrtima Hermana Bolléa.

Poznato je da je Bollé u skladu s estetikom historizma inspiraciju nalazio u ranijim stilskim razdobljima, uglavnom gotici i renesansi, te da su na njega formativno utjecala i putovanja po Njemačkoj i Italiji. Potkraj šezdesetih godina 19. stoljeća Bollé obilazi njemačke crkve bilježeći brojne detalje: romaničke i gotičke motive arhitektonske dekoracije, polikromne podove, popločenja, ornamente na opremi crkava, kao i detalje okova vrata. ⁵⁷ Putovanja po Italiji uslijedila su nešto kasnije, 1870-ih, a osobito je važan utjecaj dekorativnog oslika u tamošnjoj Palazzo Pubblico u Sieni koji će postati glavnim uzorom za koncipiranje dekorativnog oslika u njegovim crkvama u desetljećima koja će uslijediti. ⁵⁸

Pri formiranju dekorativnog repertoara kojim se koristio u dizajniranju opreme od kovanog željeza, Bollé ažurno prati duh vremena, gajeći intenzivnu komunikaciju s međunarodnim središtima, uglavnom s područja današnje Njemačke i Austrije. Suradnju sa srodnim institucijama diljem Europe ⁵⁹ pratila je suradnja s viđenijim

za vanredno jeftinu cijenu od 1300 forinti. Evo jasnog dokaza, kako jeftino i dobro se mogu mnoge obrtne radnje u Hrvatskoj samoj izvesti. U Mesićevoj radionici bjehu izvedene i mnoge druge uzorne radnje: svjećnjaci, kandelabri, lustri, perde itd. za stolnu crkvu i za pravoslavnu crkvu u Zagrebu, ikonostas u potonjoj, također djelo Mesićevo zauzima odlično mjesto među njegovim radnjama. Crkvene predmete izveo je po nacrtima arhitekta H. Bolléa. Njegove ostale radnje (predmeti za kućnu porabu) nadoše zasluženo priznanje kod tršćanske i budimpeštanske izložbe, a nastojanje njegovo kod podučavanja šegrtu u novoustrojenoj obrtnoj učionici privredni mu i priznanje Njeg. Veličanstva podijeljenjem zlatnoga krsta.“

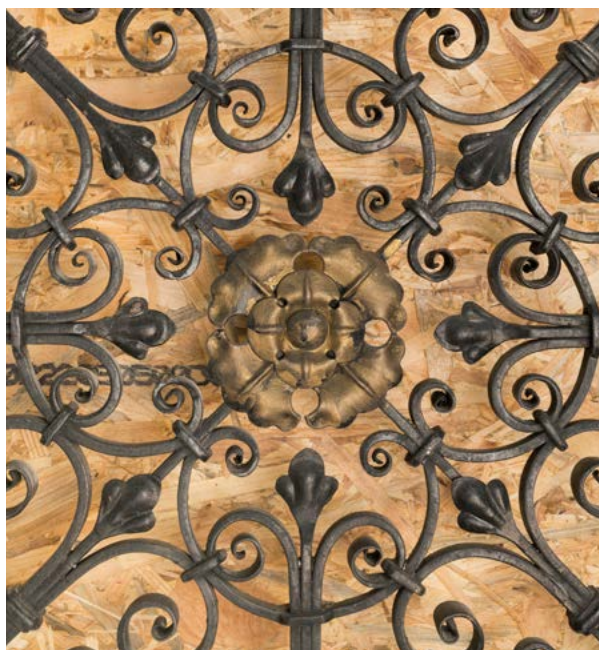
55 Taj je događaj bio namijenjen ponajprije predstavljanju i prodaji uglavnom praktičnih i jeftinih proizvoda, poput ključanica i okova za vrata. *Obrtnik*, 1885, br. 25, 195. ističe: „Dva vanredna obrtnika koji su za stolnu crkvu radili, te nam valja osim njihovih drugih radnji napomenuti ogradu svetišta od g. Hamela i onih deset kandelabra na plin od g. Mesića, koji je i ona umjetna vrata na stubama palače baruna Ljudevita Vranyczánya i svietionike u pravoslavnoj crkvi napravio, upravo divno umjetne radnje.“

56 *Narodne novine*, 133, 11. 6. 1889.; DAMJANOVIĆ, 2013, 97.

57 DAMJANOVIĆ, 2013, 31.

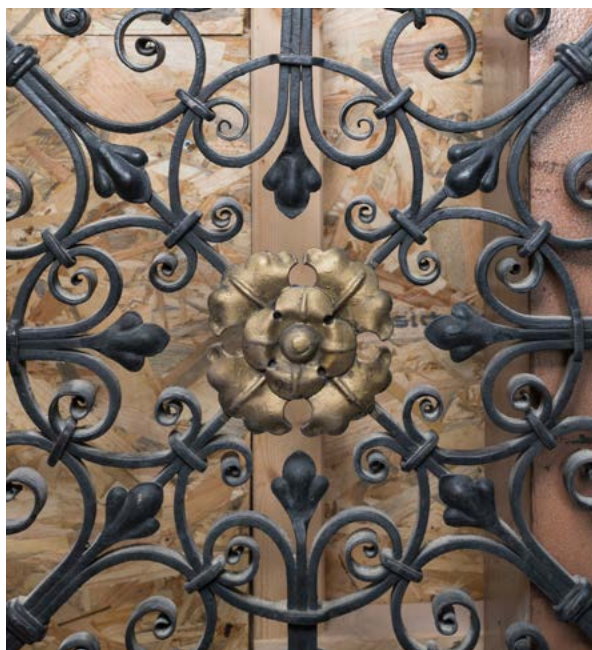
58 DAMJANOVIĆ, 2013, 49–50.

59 DAMJANOVIĆ, 2013, 102. Obrtna škola i Muzej uspostavljaju veze s bečkim Austrijskim muzejom za umjetnost i industriju, od kojega se posuđuju modeli te kojem se redovito šalju razni predmeti za izlaganje. Također se povezuju s drugim srodnim međunarodnim institucijama, poput Obrtne škole u Cluju, muzejima u Brnu, Mannheimu, Frankfurtu, Bremenu itd.



10. Zagreb, katedrala, Antun Mesić i đaci Obrtne škole, ograda oltara sv. Petra i Pavla, motiv dvoslojne rozete (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2025.)

Zagreb, cathedral, Antun Mesić and students of the Craft School, railing of the altar of Sts Peter and Paul, motif of a double-layered rosette (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)



11. Zagreb, katedrala, Antun Mesić i đaci Obrtne škole, ograda oltara sv. Josipa, 1886., motiv dvoslojne rozete (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2025.)

Zagreb, cathedral, Antun Mesić and students of the Craft School, railing of the altar of St Joseph, 1886, motif of a double-layered rosette (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)



12. Zagreb, katedrala, Antun Mesić i đaci Obrtne škole, ograda oltara sv. Luke, motiv dvoslojne rozete (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2025.)

Zagreb, cathedral, Antun Mesić and students of the Craft School, railing of the altar of St Luke, motif of a double-layered rosette (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)



13. Zagreb, katedrala, Antun Mesić i đaci Obrtne škole, ograda oltara Posljednje večere, motiv dvoslojne rozete (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2025.)

Zagreb, cathedral, Antun Mesić and students of the Craft School, railing of the altar of the Last Supper, motif of a double-layered rosette (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)



14. Zagreb, katedrala, Gjuro Hamel, ograda oltara Svetog Križa, 1889., motiv dvoslojne rozete (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2025.)

Zagreb, cathedral, Gjuro Hamel, railing of the altar of the Holy Cross, 1889, motif of a double-layered rosette (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)

predstavnicima umjetničkoga obrta, o čemu svjedoči zahvala gospodinu „Ludwigu Wilhelmu,⁶⁰ umjetnom bravaru u Beču, na daru raznorodnih uzorakah okovah za vrata“, koji su potom pridruženi zbirci uzoraka Obrtne škole.⁶¹ Za Obrtnu školu, odnosno knjižnicu Muzeja za umjetnost i obrt, nabavljaju se suvremene knjige uzoraka (tzv. *Musterbücher*), poput mape Valentina Hammerana (sl. 3, 4, 19, 20 i 21) objavljene u Frankfurtu 1892. godine.⁶²

Kako bi se olakšala kontekstualizacija opreme katedrale od kovanog željeza, odnosno uočavanje poveznica s drugim djelima umjetničkoga bravarstva nastalima u širem krugu Obrtne škole, kao i s istovremenim primjerima bečkoga umjetničkog bravarstva, potrebno je preciznije definirati rječnik karakterističnih ukrasnih

motiva.⁶³ Uglavnom je riječ o biljnim motivima čije je ishodište u renesansi, poput više tipova rozeta, vretenasto uvijene vitice, stiliziranog cvijeta sačinjenog od spiralno uvijenih voluta, vitice akanta, više tipova lišća i 'groteskne' životinjske njuške, koja podsjeća na (u renesansi omiljenog) stiliziranog delfina.

Rozete su najzastupljeniji motiv, ukrašavaju kovane elemente oltarne ograde (gdje su obično istaknute pozlatom) i svjetiljke katedrale. Prema broju slojeva i obliku latica, možemo ih podijeliti na nekoliko tipova, od kojih su najjednostavnije jednoslojne. Jednostavniji i češći tip ima ispupčeni okrugli središnji dio te četiri unatrag savijene zaobljene latice. Primjere nalazimo na podnožju kandelabra s kamene ograde svetišta (sl. 5) i na zidnim svjetiljkama u brodu crkve (sl. 6). Uočavamo ih i na drugim djelima povezanim s Obrtnom školom, poput ograde Hrvatskoga instituta za povijest u Opatičkoj 10 (sl. 7), koju je prema nacrtu H. Bolléa izveo bravarski majstor i poslovođa bravarske škole i radionice Đuro Burić s đacima, zatim na vratima zgrade Obrtne škole i Muzeja za umjetnost i obrt (1887. – 1891.) i ogradi kapele Svetog Križa na Ilirskom trgu iz 1893. godine (sl. 8). Rjeđi tip predstavlja jednoslojna rozeta ispupčenoga okruglog središta i s četiri izdužene, široke latice koje se uvijaju valovito najprije unatrag, potom vršcima prema naprijed, a uočavamo je na ogradi oltara sv. Ćirila i Metoda, gdje je smještena unutar uvijene lisnate vitice. Na križištima rešetkice ograde smještene su manje jednoslojne rozete ispupčenog središta čije latice imaju srcolik završetak (sl. 9).

Dvoslojne rozete uglavnom se razlikuju prema oblikovanju latica drugog sloja. Široke latice, valovitog obrisa s ispupčenjima uz rub nalazimo u drugom sloju rozeta s metalnih dijelova oltara sv. Petra i Pavla (sl. 10) i sv. Josipa (sl. 11). Rozete na ogradama oltara sv. Luke (sl. 12) i Posljednje večere (sl. 13) imaju u drugom sloju latice ušiljenih vrhova (slične listićima) koje proviruju između para gornjih latica, dajući rozeti kvadratni obris. Dvoslojnu rozetu čije su unutarnje latice kraće, uspravljene i zaobljene, a vanjske široke, valovita obrisa s ispupčenjima uz rub i savijene unatrag, nalazimo na ogradi oltara Svetog Križa (sl. 14), djelu Gjura Hamela, kao što je to i ograda svetišta, ukrašena najraskošnijim tipom rozete koji ima tri sloja latica. Dva sloja skupljena su prema naprijed i zaobljenih su rubova, a treći ima niz velikih, unatrag savijenih i ušiljenih latica. Te rozete prate one znatno jednostavnije, s okruglim ispupčenim središtem i četiri velike latice koje se savijaju unatrag, dok su između njih, u drugom sloju, razmještene kraće latice ušiljenih vrhova koje daju rozeti blago kvadratni oblik.

Prizak naravno nije iscrpio sve varijante rozeta koje se javljaju u okviru djelatnosti Obrtne škole, a o općoj

60 Suradnik Alberta Mildea na izradi okova za vrata na bečkoj Votivnoj crkvi. Vidjeti: <https://www.albertmilde.com/deu/votivkirche06.html> (pristupljeno 10. 10. 2024.).

61 HR-DAZG, Fond br. 135, Državna središnja Obrtna škola, Opći spisi, 301 – 1000/1886. Kut. 5, br. 322.

62 Valentin Hammeran, Kunstschmiedewerkstatt und Fabrik schmiedeiserne Gitterornamente, Frankfurt a. M. Sachsenhausen, Vollständiges Musterbuch, I. Theil, Gestanzte und gepresste Gitterornamente als Rosetten, Blätter, Kelche, Köpfe, Blumen, Spiralen, Gitterspitzen, Façonnetten mit Anhang Eiserne Drücker, Schlossschilder und Fensterbeschläge in natürlicher Grösse. <https://repositorij.muio.hr/?pr=i&id=125669> (pristupljeno 10. 10. 2024.).

63 Usp. KOPRČINA, 2015, 72.



15. Zagreb, katedrala, Antun Mesić i đaci Obrtne škole, svjetiljka sa stupova središnjega broda, 1885., motiv vretena – središnji dio stiliziranoga cvijeta (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2025.)
Zagreb, cathedral, Antun Mesić and students of the Craft School, lamp from the pillars of the central nave, 1885, spindle motif – central part of a stylized flower (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)



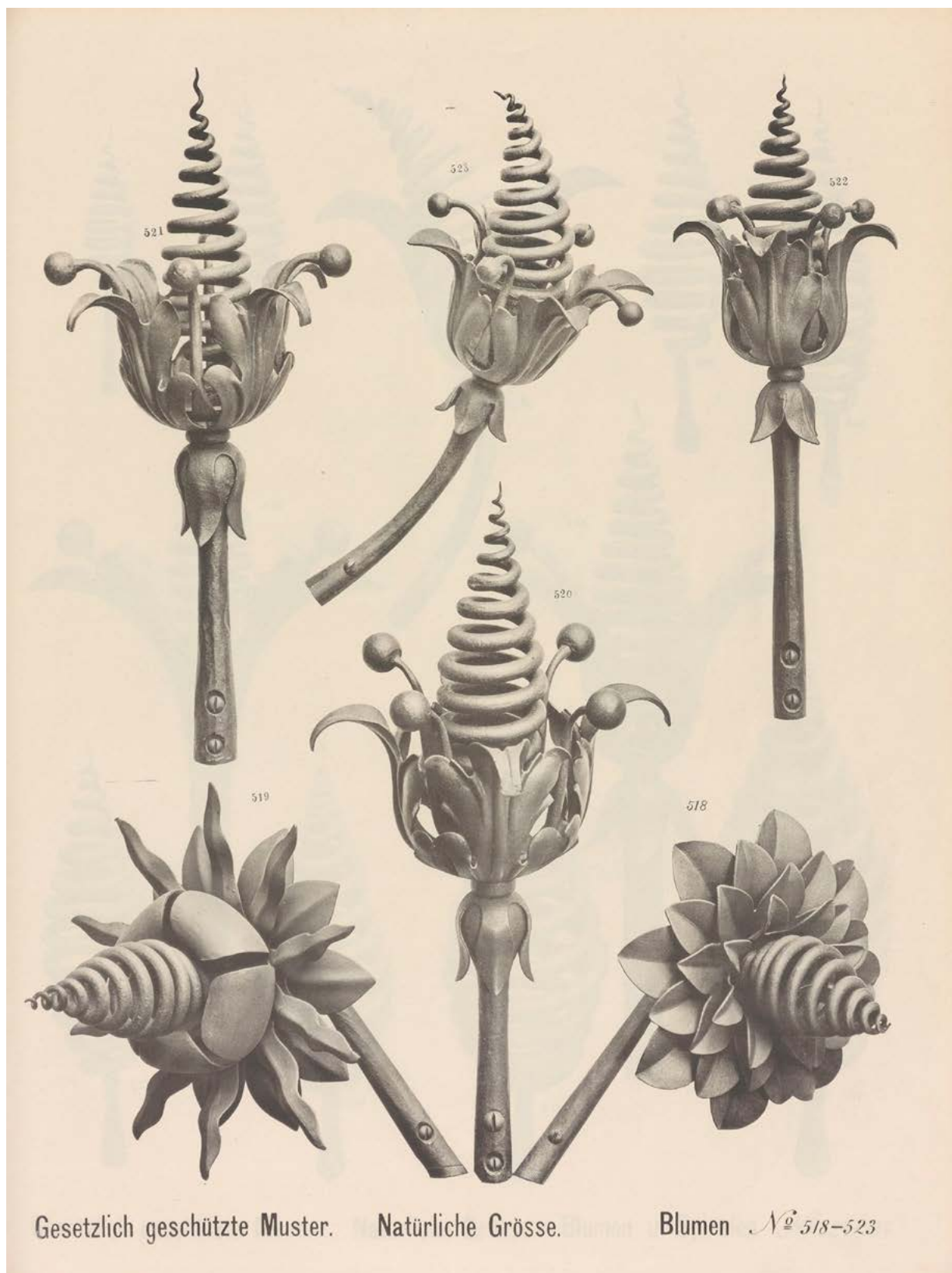
16. Zagreb, katedrala, Antun Mesić i đaci Obrtne škole, ograda oltara sv. Petra i Pavla, motiv vretena – središnji dio stiliziranog cvijeta (fototeka HRZ-a, snimila K. Gavrilica, 2025.)
Zagreb, cathedral, Antun Mesić and students of the Craft School, railing of the altar of Sts Peter and Paul, spindle motif – central part of a stylized flower (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)



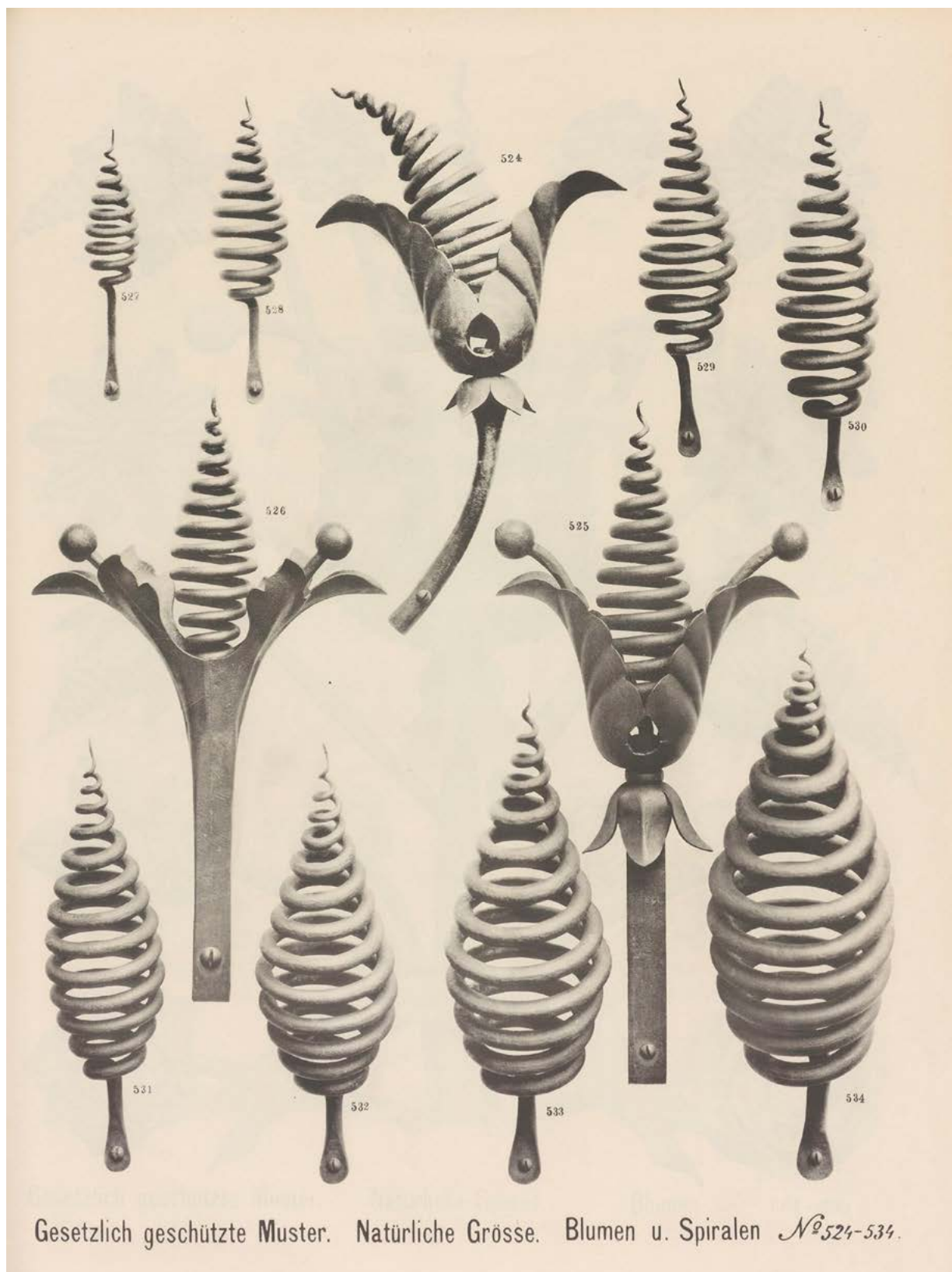
17. Zagreb, Opatička 10, Gjuro Burić i đaci Obrtne škole, ograda Hrvatskoga instituta za povijest, 1892. (?), motiv vretena – središnji dio stiliziranoga cvijeta (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2025.)
Zagreb, Opatička 10, Gjuro Burić and students of the Craft School, railing of the Croatian Institute of History, 1892 (?), spindle motif – central part of a stylized flower (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)



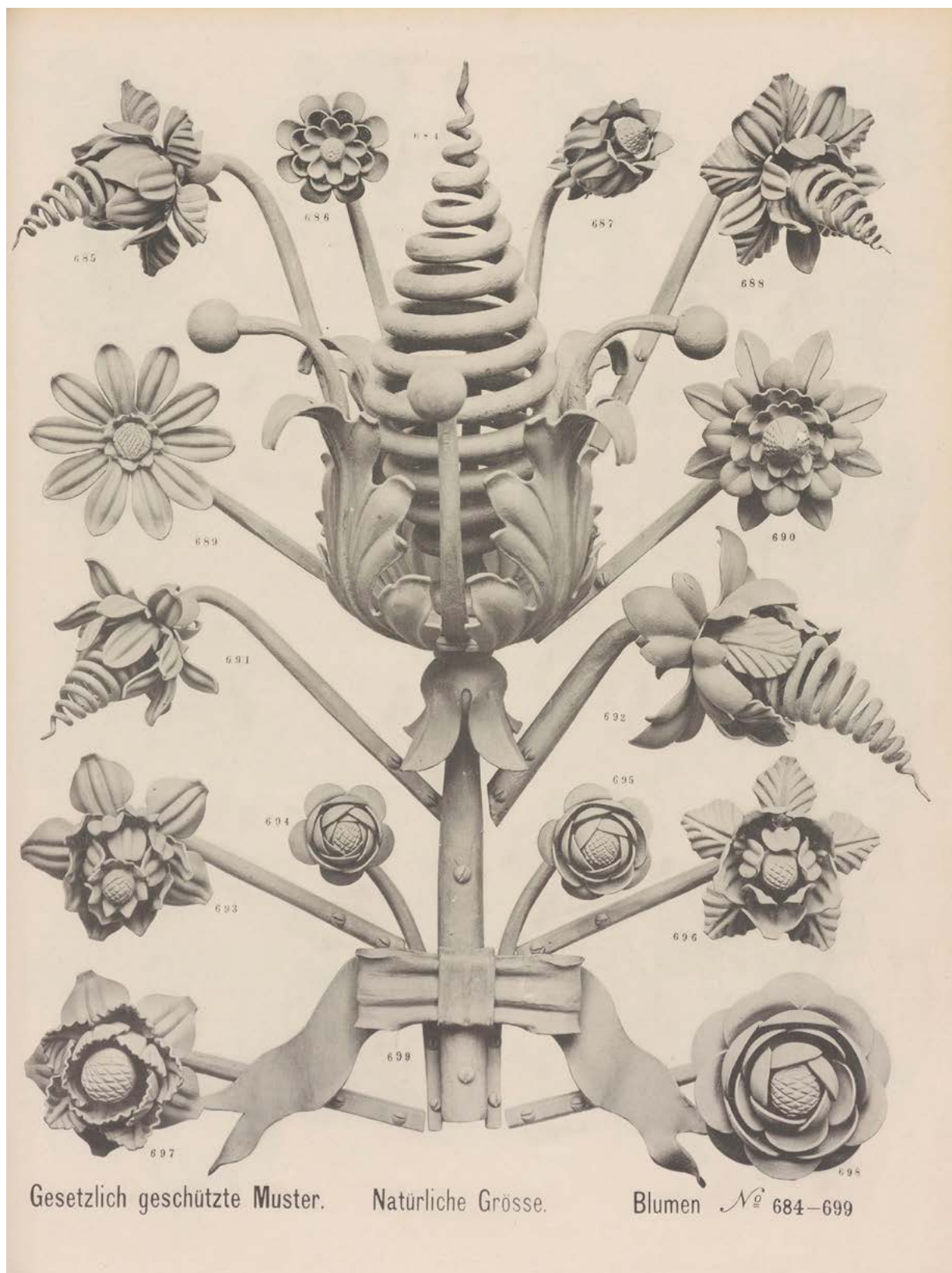
18. Zagreb, Ilirski trg, ograda kapele Svetog Križa, 1893., motiv vretena (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2025.)
Zagreb, Ilirski trg, railing of the chapel of the Holy Cross, 1893, spindle motif (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)



19. Predlošci cvijeća (izvor: HAMMERAN, 1892, MUO-LIB-001668-29)
Flower templates (from: HAMMERAN, 1892, MUO-LIB-001668-29)



20. Predlošci cvijeća i spirala (izvor: HAMMERAN, 1892, MUO-LIB-001668-30)
Flower and spiral templates (from: HAMMERAN, 1892, MUO-LIB-001668-30)



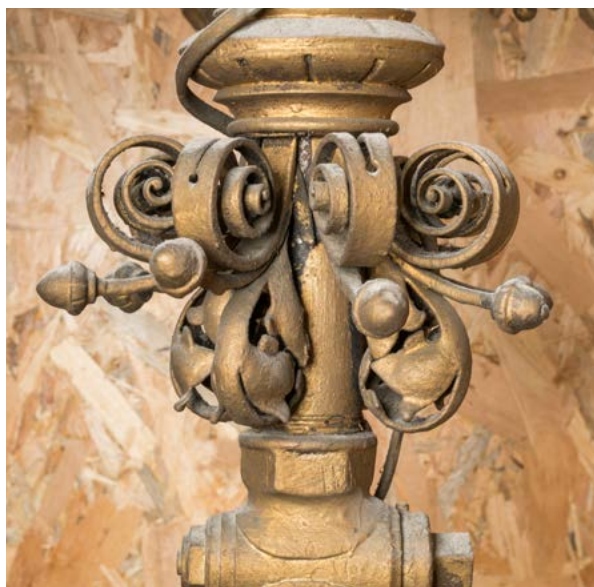
21. Predlošci cvijeća (izvor: HAMMERAN, 1892, MUO-LIB-001668-31)
Flower templates (from: HAMMERAN, 1892, MUO-LIB-001668-31)

popularnosti motiva svjedoče i brojni primjeri 'zakonski zaštićenih' uzoraka rozeta u prirodnoj veličini koji su prikazani u već spomenutoj mapi Valentina Hammerana (sl. 3 i 4).

Dok su rozete klasičan motiv izveden iz cvijeta, na čije varijante prilično često možemo naići u raznim stilskim razdobljima, rjeđe vidamo motiv izveden od spiralno uvijene žice, koji je prema obliku sličan vretenu. I taj je motiv izveden iz cvijeta, točnije iz njegova središnjeg dijela. Naime, još od srednjeg vijeka varijante stiliziranih cvjetova se koriste za oblikovanje dekorativnih vršaka šipki koje mogu biti dio rešetki, konzola, kandelabara i sl. Obično su oko završetka vertikalne središnje osi raspoređeni listovi, volutno uvijene trake ili cvjetovi, a središnji dio čini spiralno uvijen element sličan vretenu.⁶⁴ Upravo je taj oblik, popularan u posljednjoj petini 19. stoljeća, naišao na široku primjenu u metalnoj opremi izvedenoj u okrilju Obrtne škole. Na kandelabrima kamene ograde svetišta oblikuje donji dio držača za svijeće, dok na zidnim svjetiljkama (sl. 15) i metalnim dijelovima oltarne ograde oltara sv. Petra i Pavla (sl. 16), kao i na ogradi u Opatičkoj 10 (sl. 17) ukrašava vertikalne šipke kao efektni 'završetak' koji niče između listova. Motiv uočavamo i na bravarskom cimeru radionice Hamel,⁶⁵ ogradi kapele Svetog Križa na Ilirskom trgu (sl. 18) te na vratima palače Vranyczany. Varijantu u kojoj se 'omata' oko stiliziranoga neorenesansnog delfina nalazimo na vratima Obrtne škole i Muzeja za umjetnost i obrt. Ishodište mu je motiv koji potječe s vrata stuba propovjedaonice izrađenih od kovanoga željeza u 16. stoljeću u freiburškoj katedrali.⁶⁶ Moguće je da daleki uzor ima u spiralno uvijenim viticama biljke bljuštac (lat. *Bryonia*).⁶⁷ Brojne interpretacije toga motiva prezentira i Valentin Hammeran u svojoj mapi uzoraka (sl. 19, 20 i 21).

Prema Franzu Salesu Meyeru (1849. – 1927.),⁶⁸ skupini stiliziranih cvjetnih motiva pripada i oblik sačinjen od dva reda spiralno uvijenih voluta iz 16. stoljeća, koji se pojavljuje na kandelabrima s kamene ograde svetišta⁶⁹ (sl. 22).

Oblici slični prašnicima prateći su motiv. Često su dio rozeta, kao u katedrali na zidnim svjetiljkama uz oltar Svetog Križa, zatim na rozetama s ograde u Opatičkoj 10, na vratima Muzeja za umjetnost i obrt te na vratima od kovanoga željeza palače Vranyczany koja je Antun Mesić izveo prema nacrtu arhitekta Kune Waidmanna.



22. Zagreb, katedrala, Antun Mesić i đaci Obrtne škole, kandelabar s kamene ograde svetišta, 1885., motiv spiralno uvijenih voluta – stilizirani cvijet (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2025.)
Zagreb, cathedral, Antun Mesić and students of the Craft School, candelabrum from the stone fence of the sanctuary, 1885, motif of spirally twisted volutes – stylized flower (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)

Također prate snažnije stilizirane motive, koji su također izvedeni iz cvijeta, poput već spomenutih spiralno uvijenih kratkih vitica oblikovanih poput cvijeta (sl. 22). Na ogradi oltara sv. Petra i Pavla (sl. 16), kao i na nekim predlošcima Valentina Hammerana (sl. 19) prate vretenasti motiv izveden iz središnjega dijela cvijeta.

Volutno uvijene vitice s kojima su sljubljeni uski, izduženi listovi lagano povijenih vrhova, slični akantovima, također su omiljeni klasični motiv, čije varijante lako nalaze širu primjenu. Bollé ga primjenjuje u oblikovanju nosača lustera u svetištu, kao i na vratima Obrtne škole i Muzeja za umjetnost i obrt.

Groteskna životinjska glava koja se stapa s lišćem u gornjem dijelu još je jedan popularni neorenesansni motiv koji uočavamo na vratima Obrtne škole i cimeru radionice Hamel.⁷⁰ U katedrali dekorira završetak vodoravne metalne šipke na konzolama koje nose lustere svetišta.

Posebna su tema različiti tipovi stiliziranih listova koji su najviše korišteni u oblikovanju zidnih svjetiljki sa stupova glavnog broda. Zidne svjetiljke zaključene okomito postavljenom šipkom ukrašene su sitnim, ovalnim listićima nazubljenih rubova koji u skupinama od po tri lista niču iz graničica. Zidne svjetiljke zaobljenog obrisa ukrašavaju trodijelni izduženi listovi uz koje se javljaju oblici slični bobicama i volutno uvijene vitice. Valovite vitice i vegetabilni motivi mogu se interpretirati

64 MEYER, 1927, 176.

65 DOBRONIĆ, 1983, 155.

66 MEYER, 1927, 178, tabla 112, 5.

67 Vidjeti: <https://powo.science.kew.org/taxon/urn:lsid:ipni.org:names:291541-1> (pristupljeno 29. 6. 2024.).

68 Franz Sales Meyer je od 1873. godine podučavao ornamentiku na Nadvojvodskoj školi za umjetnost i obrt u Karlsruheu, gdje je 1878. imenovan profesorom. Od 1883. objavljivao je (između ostalog) djela o ornamentici koja su imala važnu ulogu u zemljama njemačkog govornog područja.

69 SALES MEYER, 1927, 178, tabla 112, 6.

70 DOBRONIĆ, 1983, 155.



23. Zagreb, katedrala, Gjuro Burić i Gjuro Hamel, kandelabar s ograde oltara sv. Ćirila i Metoda, 1903., motiv lepezastih listova (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2025.)

Zagreb, cathedral, Gjuro Burić and Gjuro Hamel, candelabrum from the railing of the altar of Sts Cyril and Methodius, 1903, fan-shaped leaf motif (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2025)

i kao približavanje estetici secesije koje je još vidljivije na malim svjetiljkama iznad bočnih ulaza, koje su zamišljene kao niz vijugavih, organski raspoređenih lisnatih i cvjetnih vitica, od kojih jedna nosi rasvjetno tijelo. Može se pretpostaviti da su nastale nešto kasnije i zbog slobodnije, 'organske' kompozicije.

Široki lepezasti listovi⁷¹ čija površina može biti oživljena užljebljenjima i razdvojena na nekoliko dijelova, ukrašavaju gornji i donji dio okomitih šipki s pomoću

kojih su svjetiljke na stupovima u brodu katedrale pričvršćene za podlogu, podnožje kandelabara s ograde oltara sv. Ćirila i Metoda (sl. 23) te metalna vratašca ograde oltara (sl. 9).

Vrlo sličan repertoar motiva ukrašava opremu od kovanoga željeza koju je za potrebe bečkih palača i trgova, a prema nacrtima vodećih suvremenih arhitekata, među kojima su i Heinrich von Ferstel (1828. – 1883.) i Friedrich von Schmidt (1825. – 1891.), Bolléovi neposredni učitelji i uzori, izrađivao carski i kraljevski bravar Albert Milde (1839. – 1904.). Ako arhivske fotografije njegovih djela objavljene u albumu *Photographische Abbildungen von Gittern, Kunstschlosser-Arbeiten ausgeführt in der Eisenconstructions – Werkstätte des Albert Milde k.k. Hof-Schlosser, Wien*⁷² usporedimo s motivima na metalnoj opremi katedrale, uviđamo da oni pripadaju širem repertoaru tada popularnih motiva, kojima se osim Bolléa koriste i drugi arhitekti toga vremena. Primjerice, motive s kandelabara A. Mesića (volute uvijene u oblik sličan cvijetu u kombinaciji s prašnicima, vretenasti oblik u kombinaciji s cvjetnom čaškom i prašnicima) nalazimo na bogato ukrašenoj rešetkici vrata koju je Milde, prema nacrtima arhitekata Friedricha Königa i Rudolfa Feldschareka, izradio za Svjetsku izložbu održanu u Parizu 1878. godine.⁷³ Milde je surađivao i s Bolléom; prema njegovu nacrtu za istu izložbu izradio je luster od kovanoga željeza.⁷⁴ Luster također ukrašava vretenasti motiv u kombinaciji s cvjetnom čaškom i prašnicima te karakteristične dvoslojne rozete s ispupčenim središtem. Prema nacrtu Heinricha von Ferstela i Friedricha von Schmidta, Milde je napravio i dvadesetak varijanti uzoraka rozeta, koje slično zagrebačkim primjerima kombiniraju ispupčeno okruglo središte s više slojeva različito oblikovanih latica, a vidljivi su na arhivskoj fotografiji iz albuma *Photographische Abbildungen...*⁷⁵ Važno je napomenuti i da je već spomenuti Ludwig Wilhelm, bečki umjetnički bravar koji je 1886. godine poklonio raznovrsne uzorke okova za vrata zbirci uzoraka Obrtne škole, bio Mildeov suradnik na izradi metalne opreme bečke Votivne crkve.

Možemo zaključiti da sveobuhvatna analiza metalne opreme katedrale ukazuje na važnost kontinuirane brige o njezinom očuvanju, ne samo zato što je neodvojivi dio dizajna unutrašnjosti, nego i zato što njezino oblikovanje vjerno odražava estetiku posljednje petine 19. stoljeća u srednjoeuropskom prostoru. ■

72 Fotografije albuma dostupne su na: <https://www.albertmilde.com/deu/mki08.html> (pristupljeno 21. 3. 2025.).

73 MAK arhivska fotografija 20; <https://www.albertmilde.com/deu/mki08.html> (pristupljeno 21. 3. 2025.).

74 MAK arhivska fotografija 56; <https://www.albertmilde.com/deu/mki08.html> (pristupljeno 24. 3. 2025.).

75 MAK arhivska fotografija 29; <https://www.albertmilde.com/deu/mki08.html> (pristupljeno 24. 3. 2025.).

71 Postoji određena sličnost s biljkom ginko (lat. *Ginkgo biloba*) koju karakteriziraju dekorativni listovi.

Izvori

DAZG

HR-DAZG, Fond br. 135, Državna središnja Obrtna škola, Opći spisi, 301 – 1000/1886. Kut. 5

HRZ

HRZ, MAJER JURIŠIĆ KRASANKA (prir.), Zagreb, Kaptol, Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava, konzervatorski elaborat, Zagreb, 2023., sv. II

FERIĆ BALENOVIĆ JANJA (ur.), Katalog sakralnog i umjetničkog inventara (poglavlje 8.2.2.), 844–982

MUO

Digitalni repozitorij, HAMMERAN VALENTIN, *Vollständiges Musterbuch*, I, Frankfurt, 1892., <https://repozitorij.muo.hr/?pr=i&id=125669>

NAZG

HR-NAZG, AEM, 1885. – 1888.

HR-NAZG, IVANČAN LJUDEVIT, Inventar Metropolitanske Crkve Zagrebačke, 1915.

HR-NAZG, IVANDIJA ANTUN, Inventar Metropolitanske Crkve Zagrebačke (pretipkani i dopunjeni *Inventar* Lj. Ivančana)

RZK

Zbirka nacрта

Literatura

BOLLÉ HERMAN, *Program o obnovi prvostolne crkve zagrebačke*, Zagreb, Tiskom C. Albrechta, 1884.

ČORAK ŽELJKA, DOMLIJAN ŽARKO, NIKOLAJEVIĆ LJILJANA, TADIĆ KREŠIMIR, Počeci Obrtne škole i vizualni identitet Zagreba, u: *Retrospektiva, Počeci Obrtne škole i vizualni identitet Zagreba*, katalog izložbe (15. Zagrebački salon, Zagreb, Umjetnički paviljon, 8. svibnja – 8. lipnja 1980.), ur. Željka Čorak, Žarko Domljan, Ljiljana Nikolajević, Krešimir Tadić, Zagreb, 1980., 6–15

DAMJANOVIĆ DRAGAN, Herman Bollé – Izgradnja i opremanje katedrale u Đakovu (1876. – 1884.), *Croatia Christiana periodica*, sv. 33, br. 63 (2009.), 109–127

DAMJANOVIĆ DRAGAN, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb, 2013.

DOBRONIĆ LELJA, Zagrebačke umjetničko-bravarske radionice u vrijeme historijskih stilova, u: *Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova*, Zagreb, 1983., 149–160

KOPRČINA ARIJANA, Metal u doba historicizma u Hrvatskoj, u: *Historicizam u Hrvatskoj*, sv. I, ur. Vladimir Maleković, Zagreb, 2000., 379–389

KOPRČINA ARIJANA, Obrtna škola – Bolléova kovačnica stila, u: *Zagreb moj grad*, 55 (2015.), 70–72

KRAŠEVAC IRENA, Majstorski radovi iz bravarske radionice, u: *Zagreb moj grad*, 84 (2022.), 4–9

MARUŠEVSKI OLGA, *Iso Kršnjavi kao graditelj: izgradnja i obnova obrazovnih, kulturnih i umjetničkih spomenika u Hrvatskoj*, Zagreb, 2009.

MEYER SALES FRANZ, *Handbuch der Ornamentik*, Leipzig, 1927. [1888.]

Narodne novine, 133 (11. 6. 1889.)

Obrtnik, 1, 6, 19, 24 (1884.); 12, 24, 25, 32 (1885.); 1, 19, 22, 27 (1886.)

RAPO VESNA, *Herman Bollé i Obrtna škola*, Zagreb, 2002.

Riznica zagrebačke katedrale, katalog izložbe (Zagreb, Muzejski prostor, 31. ožujka – 15. rujna 1983.), ur. Zdenka Munk, Zagreb, 1983.

TATOMIR ZRINKA, *Povijest naše škole, Škola primijenjene umjetnosti i dizajna*, Zagreb, 1993.

AEM – Acta Ecclesiae Metropolitanae

DAZG – Državni arhiv u Zagrebu / State Archive of the City of Zagreb

HRZ – Hrvatski restauratorski zavod / Croatian Conservation Institute

MUO – Muzej za umjetnosti i obrt / Museum of Arts and Crafts

NAZG – Nadbiskupijski arhiv Zagreb / Archdiocesan Archives in Zagreb

RZK – Riznica zagrebačke katedrale / Zagreb Cathedral Treasury

Summary

Martina Wolff Zubović

METAL FIXTURES OF THE ZAGREB CATHEDRAL: CONTEXT, MAKERS, DECORATIVE SOLUTIONS AND INSPIRATIONS

This article analyses the metal fixtures of the cathedral's interior, primarily made of wrought iron, examining the context of their creation, their makers, applied decorative solutions, and their inspirations. The fixtures were made during the restoration following the 1880 earthquake, at a time when the prevailing aesthetic of historicist *Gesamtkunstwerk* required stylistic harmonization of the entire building and the creation of fixtures based on the architect's designs.

The demands of the time also called for craftsmen with a high degree of skill, of which there were few in Zagreb in the early 1880s. This prompted Isidor Kršnjavi and Herman Bollé to establish the Museum of Arts and Crafts and subsequently the Royal Craft School, modelled on the examples of Vienna, London and Paris.

Since the first generation of students (seven locksmiths and carpenters, four stonemasons and two sculptors) graduated from the Craft School in 1886, and the cathedral was

opened to the public in 1885, it is evident that Bollé relied on locksmiths who already possessed the skills necessary to execute his designs. Also important was their willingness to improve their skills and pass their knowledge on to younger generations. This important, pioneering role belonged to Antun Mesić and Gjuro Hammel. As Bollé's collaborators, they are recorded on the lower part of the cathedral window above the altar of Sts Peter and Paul. Along with Gjuro Burić, a master locksmith and long-time teacher of locksmithing at the Craft School, they collaborated with Bollé on numerous other projects, as well as working at the Craft School.

The magazine *Obrtnik* (The Craftsman), in issues published from 1884 to 1886, repeatedly highlighted their work (especially that of Mesić) as examples of high achievements of domestic artistic locksmithing. On the basis of a review of archival materials, this article emphasizes Antun Mesić's significant contribution to the making of metal fixtures for the cathedral.

A basic 'vocabulary' of motifs was defined in an attempt to determine more precisely the characteristic stylistic

features of the wrought-iron fixtures. This facilitated the identification of connections with works created within the broader circle of the Craft School, as well as with contemporary works of imperial and royal locksmith Albert Milde, a representative of Viennese artistic locksmithing. Milde produced wrought-iron elements based on the designs of leading architects, including Heinrich von Ferstel and Friedrich von Schmidt.

Comparing the work of Antun Mesić for the cathedral with that of Albert Milde, we notice a similar repertoire of decorative motifs, in both cases skilfully executed. We can conclude that several intertwined events – the arrival of Bollé, establishment and activity of the Craft School, and restoration of the cathedral – resulted in a noticeable advancement of domestic artistic locksmithing, and ultimately its international recognition.

KEYWORDS: Cathedral, historicism, artistic locksmithing, wrought iron, vocabulary of motifs, Craft School, Herman Bollé, Antun Mesić, Gjuro (Đuro) Hammel (Hamel), Albert Milde